

УДК 37.16
ББК 74.263
В61

Вовчук І. С., Петік Ю. О.
В61 Мовленнєвий етикет та культура спілкування молодших школярів: програма курсу, розробки уроків у 1–4 класах — Х. : Вид. група «Основа», 2012. — 447, [1] с. : табл. — (Серія «Моя методика»).

ISBN 978-617-00-1606-5.

Посібник містить додаткову авторську програму «Риторика та культура спілкування», спрямовану на формування базової культури особистості молодшого школяра та культури спілкування як її складової, та розробки уроків курсу в 1–4-х класах.

Цікавий дидактичний матеріал, запропонований у посібнику, сприятиме вихованню в учнів найкращих людських чеснот, озброєнню їх знаннями, необхідними для реалізації комунікаційної компетентності у реальному житті, згуртуванню дитячого колективу.

Для вчителів початкової школи, методистів з початкового навчання.

УДК 37.16
ББК 74.263

ЗМІСТ

ДОДАТКОВА АВТОРСЬКА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА «РИТОРИКА ТА КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ»	4
Пояснювальна записка	4
Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів із предмета «Риторика та культура спілкування»	15
Навчально-тематичний план занять	20
РОЗРОБКИ УРОКІВ КУРСУ	27
1-й КЛАС	27
2-й КЛАС	110
3-й КЛАС	216
4-й КЛАС	318
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	438

ДОДАТКОВА АВТОРСЬКА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА «РИТОРИКА ТА КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ»*

Пояснювальна записка

Головне призначення початкової школи — цілеспрямоване формування високоморальної, гармонійно розвиненої особистості молодшого школяра. Початкова школа зобов'язана вчити не лише усвідомленого читання, письма, лічби, але й виховувати найкращі моральні якості; сприяти різнобічному і гармонійному розвитку молодших школярів, розкриттю їх творчих здібностей; учити правильного, повноцінного мовлення.

Мовлення виконує в житті людини різноманітні функції — спілкування, передавання накопиченого людством досвіду, регуляція поведінки та діяльності. Усі функції діалектично взаємопов'язані: вони формуються за допомогою одна одної й функціонують одна в одній.

Щоб ці функції своєчасно з'явилися й повноцінно реалізувалися, необхідні відповідні умови. Коли дитина лише починає говорити, вона стикається з труднощами в процесі організації спілкування. Передати досвід попередніх і сучасних поколінь (*у формі знань, умінь і навичок*) за допомогою слова, без наочної й дієвої опори просто неможливо. Як регулятор діяльності дитини мовлення в цей період діє також досить обмежено. Для того щоб виконати всі свої функції, мовлення долає складний і тривалий шлях розвитку, тісно пов'язаний із загальним психічним становленням дитини — збагаченням її діяльності, сприйняття, мислення, уяви, емоційно-вольової сфери. Ось чому так важливо створювати умови для мовленнєвої діяльності дітей, для спілкування та вираження своїх думок, а також для збагачення словникового запасу й подальшого розвитку мовлення учнів початкової ланки освіти.

У молодших класах істотне значення має мовленнєва активність учнів. Деякі діти соромляться говорити, не беруть участі в бесідах, не можуть відповісти на пряме запитання вчителя, уникають розповідей або розповідають дуже коротко, припускаються таких

* Розрахована на учнів 6–10 років, термін реалізації програми: 1–4-ті класи початкової школи

помилки: пропуск необхідних слів, а іноді й істотних фактів, порушення логічної послідовності, безглузді судження, неправильні наголоси в словах і логічні — у тексті, обмежений словниковий запас.

У наш час однією з найбільш актуальних проблем стало формування морально-етичної культури школярів. Відомо, що вихованість — якість особистості, що визначає, насамперед у повсякденній поведінці людини, її ставлення до інших людей. В основу такого ставлення закладено повагу й доброзичливість до кожної людини.

Моральна, емоційна сторона особистості — це її ядро, тому їй щодо гармонійного розвитку належить провідне місце. Що таке гармонійний розвиток? Гармонія — це співвідношення всіх частин цілого, їх взаємопроникнення і взаємопереходи. Сильні сторони особистості дитини підтягують слабкі, піднімаючи їх на більш високі рівні, змушують усю складну систему — людську особистість — функціонувати більш гармонійно і цілісно.

Як педагоги, ми помітили, що існує проблема: невідповідність уявлень дітей про моральну поведінку до їх істинної поведінки в дитячому колективі, в суспільстві.

Назріла необхідність спеціальних «уроків» людяності, на яких дитина могла б осягнути й відчувати важливість і принадність людських відносин, людської взаємності, визначити свою моральну позицію, потренуватися в моральних вчинках.

Як саме розвивати в дітях чуйність? Як зробити їх добрішими? Як же закладати основи моральної етики в систему виховного процесу в школі?

Імовірно, тут слід подумати не лише про моральний зміст навчальних предметів гуманітарного циклу, але й про педагогічні технології, що дають змогу здійснювати взаємозв'язок моральних знань і уявлень, отриманих на уроці, з їх повсякденною життєдіяльністю, що формує досвід моральної поведінки школярів. І починати потрібно з раннього віку. У системі шкільного виховання — це початкові класи. Отже, важливо так побудувати виховний процес, щоб діти, систематично отримуючи моральні знання та уявлення, виявляли їх у життєвих ситуаціях, що сприяло б не лише емоційному переживанню отриманих знань, але й усвідомленому закріпленню їх.

Як цього досягти? Необхідна система роботи з дітьми з етичного виховання. Навички та звички моральної поведінки стійкі тоді, коли вони вироблені з дитинства. Досвід педагогічної практики переконує, що для молодшого школяра характерна увага до морального боку вчинку, бажання оцінити його, прагнення бути хорошим

з точки зору оточуючих. На жаль, у школі цей сприятливий час для засвоєння етичних норм поведінки часто втрачається, що призводить до розриву між моральною свідомістю й поведінкою у подальшому розвитку дитини. Тому важливо у виховному впливі на дітей не лише закріпити цю увагу, а й розвинути вміння та звичку до постійної моральної оцінки своєї поведінки й поведінки оточуючих.

З метою розвитку мовлення учнів, що буде показником їх інтелекту й культури, розроблено додаткову навчальну програму «Риторика та культура спілкування», розраховану на учнів 6–10 років.

Спрямованість цієї додаткової навчальної програми — соціально-педагогічна.

Вікові особливості маленьких дітей вимагають, щоб заняття були проведені в захоплюючій формі, були емоційними, методично різноманітними за побудовою, насиченими прикладами й конкретними фактами.

Об'єктивні передумови створення навчальної програми ґрунтуються на протиріччях між:

- низьким рівнем розвитку мовленнєвих навичок молодших школярів і важливістю мовлення як пізнавальної функції, регулятора діяльності та спілкування дітей;
- наявною системою теоретичних розробок у галузі розвитку мовленнєвої активності учнів першої ланки в традиційному курсі української мови й організацією розвивального навчання;
- потребою сучасного суспільства в інтелектуальній і культурній особистості та реальним станом традиційної навчальної практики.

► Завдання програми

Навчальні:

- ознайомити дітей із термінологією; учити використовувати «спеціальні слова» в мовленнєвому спілкуванні; допомогти опанувати норми етикету;
- навчати дітей розуміння себе і вміння «перебувати в мирі із собою».

Розвивальні:

- розвивати в дітей навички спілкування в різних життєвих ситуаціях з однолітками, педагогами, батьками та іншими людьми з орієнтацією на метод співпереживання;
- розвивати адекватну оцінку діяльності, спрямовану на аналіз власної поведінки і вчинків оточуючих;

- розвивати навички самоконтролю щодо виявлення свого емоційного стану в ході спілкування.

Виховні:

- сприяти вихованню інтересу до оточуючих;
- допомогти виховати почуття взаємоповаги, взаємодовіри, взаєморозуміння;
- сприяти вихованню комунікабельності й почуття колективізму.

► Мета додаткової навчальної програми:

- розвивати правильне та повноцінне мовлення молодших школярів; виховувати в дітях кращі моральні якості; виховувати інтелектуальну, культурну особистість;
- створити умови для розвитку моральної, соціально адаптованої особистості, яка володіє основами культури поведінки.

Ця мета вимагає розв'язання таких завдань:

1. Розвиток і вдосконалення загальних мовленнєвих навичок молодших школярів.
2. Уточнення, збагачення та активізація словника учнів.
3. Розвиток творчих здібностей дітей.
4. Виховання культурної та інтелектуальної особистості кожної дитини.
5. Формування в дітей навичок мовленнєвої культури.

Програма додаткової освіти «Риторика та культура спілкування» передбачає три взаємопов'язаних, але певною мірою самостійних курси:

- «Техніка і виразність мовлення»;
- «Літературна творчість»;
- «Культура спілкування».

Для тренування техніки мовлення (*дихання, голосу, дикції*) учні ознайомлюються з основними вимогами до кожного компонента техніки мовлення, розучують спеціальні тренувальні вправи. На початку кожного заняття передбачено проведення мовленнєвої гімнастики. Зазвичай, вона містить 2–3 вправи на тренування дихання, голосу та дикції. Значну увагу під час проведення цих вправ приділяють виразності мовлення. Використовують прийоми роботи над виразним читанням: зразкове читання тексту вчителем; прогресивне розучування розміченого тексту; хорове, індивідуальне читання; читання «з диригуванням» та ін.

Курс літературної творчості — це вироблення вмінь писати творчі виклади з мовним розбором тексту, творів за початком і опорними словами за серією сюжетних картинок, спостереженнями.

Робота над віршованим текстом: рима і ритм. Діалог. Репліка діалогу. Уміння виділити діалог у художньому тексті. Уміння виразно виконувати діалог. Робота над монологом. Складання творів, лічилок, загадок, казок і т. ін.

► **Предмет і мета викладання курсу техніки мовлення та літературної творчості (риторика)**

Основною метою цього курсу є формування комунікативно-мовленнєвої культури учнів. Кожний навчальний предмет містить певну визначену частину накопиченого людством духовного багатства, культури — фізичної, естетичної, музичної, художньої, екологічної та іншої.

Процес риторичної освіти учнів повинен нести дітям комунікативно-мовленнєву культуру. Що становить її зміст?

По-перше, формування комунікативно-мовленнєвої компетентності, тобто повідомлення учням певних риторичних знань, відомостей, що сприяють збагаченню духовного світу особистості.

Курс програми з техніки мовлення й літературного мистецтва допоможе засвоїти:

- 1) знання про мовленнєве спілкування, його роль у житті сучасної людини, принципи і правила ефективного спілкування;
- 2) знання про фактори успішності чи неуспішності мовленнєвої поведінки, методи його вдосконалення;
- 3) відомості про мовленнєвий етикет;
- 4) відомості про мовлення, його види, форми, типи, жанри, стильові різновиди, якості мовлення;
- 5) знання основних джерел походження мовних висловлювань;
- 6) знання про методи й способи роботи над створенням промови.

По-друге, формування комунікативно-мовленнєвої культури передбачає вдосконалення таких комунікативних умінь:

- аналізувати мовну ситуацію й обирати найбільш ефективну стратегію мовленнєвої поведінки;
- реалізувати стратегію у спілкуванні з використанням різноманітних мовленнєвих тактик;
- захоплювати й утримувати ініціативу спілкування або надавати партнерові можливість реалізувати його задум залежно від ваших намірів;
- адекватно реагувати на комунікативні перешкоди;
- гнучко змінювати свою мовленнєву поведінку залежно від зміни ситуації спілкування;

- аналізувати, контролювати й удосконалювати власну комунікативну практику в кожній конкретній мовній ситуації та впродовж усього життя.

По-третє, формування комунікативно-мовленнєвої культури сприяє розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності — говоріння, слухання, письма, читання, а також умінь і навичок, що є їх основою.

По-четверте, розвиток психічних функцій і здібностей, пов'язаних із мовленнєвим спілкуванням.

Об'єктами розвитку є:

- здатність до спілкування (комунікабельність, емпатія та ін.);
- психічні функції, пов'язані з мовленнєвою діяльністю (пам'ять, увагу, уяву, мовленнєве мислення, аналіз, синтез, узагальнення та ін.);
- фонематичний слух;
- відчуття мовлення.

По-п'яте, формування власне мовленнєвих умінь і навичок, до яких належать:

- умінь та навички публічного виступу, ведення бесіди, переговорів, диспуту, спору;
- умінь та навички побудови мовленнєвих висловлювань у різній жанрово-стильовій формі;
- умінь будувати мовленнєве висловлювання згідно з ортологічними (*вимовними, лексичними, морфологічними, синтаксичними*) і стилістичними нормами;
- умінь обрати з усіх мовленнєвих ресурсів ті засоби, що забезпечать ефективність мовленнєвого впливу.

По-шосте, комунікативно-мовленнєва культура містить виховний аспект, оскільки навчання без виховання не існує. На уроці виховує все: і зміст тексту, і те, як він надрукований, і те, що говорить вчитель, і те, як він це говорить.

Крім того, успішність формування комунікативно-мовленнєвої культури залежить від рівня вихованості особистості. Невихована людина ніколи не опанує високу мовленнєву та комунікативну культуру. Тому на уроках риторики (*і не лише риторики!*) навчання і виховання слід здійснювати паралельно. Уроки риторики надають найбільші можливості для морального й естетичного виховання особистості.

У сфері морального виховання вони сприяють формуванню поважного, увічливого ставлення до людей, розвитку доброзичливості, тактовності, делікатності.